

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

**2024/3--SON
ILOVA TO'PLAM**

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Exploring the flexibility of adjective order in english: cognitive, pragmatic, and stylistic perspectives.....	873
J.G'.Numonova	
The role of podcasts and audiobooks in language education.....	877
J.G'.Numonova	
The influence of technological advancements on language assessment methods.....	881
O.Z.Dadajonov	
XX asr O'zbek va Nemis dramasida davr va qahramon talqini.....	885
S.A.Yusupova	
The evolution of politeness: a historical analysis of English novels.....	890
N.M.Merganova, N.A.Orifjonova	
Og'zaki nutqning o'ziga hos xususiyatlari.....	894
G.A.To'lanboyeva	
Muloqot va uning xususiyatlari.....	898
S.A.Xaqnazarova	
Abdulla sher ijodida tiplar an'anasi.....	901
N.M.Merganova	
Chet tilda og'zaki nutqni rivojlantirishning yo'llari.....	905
C.X.Azimova	
Категории «Вежливости» в речевых актах высказывания «Отказов», «Отрицаний» и «Удивлений» в русской и американской культурах.....	908
N.A.Komilova	
The representation of gender in English idiomatic expressions.....	911
Y.A.Nasirdinova	
Fransuz navoiyshunosligining global ahamiyati.....	915
Y.A.Nasirdinova	
Aleksandr Papas Alisher Navoiyning "Muhokamat ul-lug'atayn" asari haqida: tasavvufiy yondashuv va tildagi maxfiy kodlar.....	919
S.To'lanov	
Turistik diskursning matnda ifodalanishi.....	923
S.To'lanov	
Turizm va reklama diskurslari: funksional va pragmatik yondashuv.....	927
Y.U.Abdurazzakov	
Zamonaviy sotsiolingvistik tadqiqotlar sharhi.....	931
I.T.Dehqonov, T.S.Mo'minova	
Fransuz tili darslarida maqol va matallar bilan ishlash usullari.....	934
D.S.Usmonova, Z.A.Anvarjonova	
Challenges in translating Uzbek literature to English.....	938
D.S.Usmonova, N.R.Rajabova	
Using ai in the field of studying english as a second foreign language.....	942
Sh.M.Yusufjonova	
Tarjima lug'atlarida milliy – madaniy xususiyatlar masalasi.....	946
S.A.Xaqnazarova	
Abdulla she'r ijodida g'oyaviy an'ana.....	949
N.A.Nizomova	
Makon yasovchi affikslarning o'zbek va ingliz tillardagi tarjimalari.....	953
G.Astonova, M.M.Kaharova	
O'zbekiston va Germaniyada ta'limni tashkil etishga oid leksik birliklar tavsifi.....	957
G.Astonova Oliy ta'lim tizimiga oid leksik birliklarning ifodalanishi.....	961
N.A.Nizomova	
Makon va zamon tushunchalar o'rtasidagi bog'liklar masalasi.....	966
S.I.Quziyev	
Turizm maqsadlari uchun ingliz tilini o'qitishda interfaol metodlardan foydalanish.....	970
Z.M.Yigitaliyeva	
Mualliflashtirish kategoriyasining matn doirasida o'rganilganligi.....	975
Z.M.Yigitaliyeva	
About the term of persuasion.....	979



UO'K: 82-1:398: 297.42(47+57)

ALEKSANDR PAPAS ALISHER NAVOIYNING "MUHOKAMAT UL-LUG'ATAYN" ASARI HAQIDA: TASAVVUFYIY YONDASHUV VA TILDAGI MAXFIY KODLAR**АЛЕКСАНДР ПАПАС О ПРОИЗВЕДЕНИИ АЛИШЕРА НАВОИ "МУХОКАМАТ УЛ-ЛУГАТАЙН": СУФИЙСКИЙ ПОДХОД К ИССЛЕДОВАНИЮ И ТАЙНЫЕ КОДЫ ЯЗЫКА****ALEXANDER PAPAS ON ALISHER NAVOI'S "MUHAKAMAT AL-LUGHATAYN": A SUFI APPROACH TO RESEARCH AND THE HIDDEN CODES OF LANGUAGE****Nasirdinova Yorkinoy Abdumuxtarovna**

Farg'ona davlat universiteti, nemis va fransuz tillari kafedrası dotsenti

Annotatsiya

Alisher Navoiyning fransuz muxlislaridan biri bo'lgan Aleksandr Papas Sharq tasavvuf falsafasi bo'yicha yetakchi mutaxassisdir. Papas Navoiyning "Muhokamatul lug'atayn" asarini chuqur tahlil qilib, asarning murakkab va kodlangan tabiati haqida fikr bildiradi. U, asarda lingvistik asoslar va aniq mulohazalar kutayotgan o'quvchi uchun avtobiografik xotiralar, tarbiyaviy hikoyalar va ilohiy hamdu sanolar uchrashini ta'kidlaydi. Papas, shuningdek, Naqshbandiya tariqatining asardagi ishoralarini tahlil qilib, risolaning tasavvufiy jihatlarini yoritadi. Uning tahlili Navoiy tilining nafaqat muloqot uchun, balki yaratganga hamdu sano aytish uchun yaratilganligini ko'rsatadi. Papasning ishlari, Navoiyning til va tasavvuf haqidagi g'oyalarini fransuz kitobxonasiga yetkazishga muvaffaq bo'ladi.

Аннотация

Французский поклонник Алишера Навои, Александр Папас, является ведущим специалистом по философии суфизма Востока. Папас глубоко анализирует произведение Навои "Мухокамат ул-лугатайн", отмечая его сложную и закодированную природу. Он подчеркивает, что в произведении, где читатель ожидает лингвистических основ и четких размышлений, встречаются автобиографические воспоминания, воспитательные истории и божественные хвалы. Папас также исследует намеки на тарикут Накшбандия в произведении и освещает его суфийские аспекты. Его анализ показывает, что Навои рассматривал язык не только как средство общения, но и как инструмент для прославления Создателя. Работы Папаса успешно передают идеи Навои о языке и суфизме французской аудитории.

Abstract

A French admirer of Alisher Navoi, Alexander Papas, is a leading expert on Eastern Sufi philosophy. Papas deeply analyzes Navoi's work "Muhakamat al-Lugatayn," noting its complex and coded nature. He emphasizes that the work, where the reader expects linguistic foundations and clear reflections, contains autobiographical memories, educational stories, and divine praises. Papas also explores the references to the Naqshbandi order in the work, highlighting its Sufi aspects. His analysis shows that Navoi viewed language not only as a means of communication but also as a tool for praising the Creator. Papas' works successfully convey Navoi's ideas about language and Sufism to the French readership.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, Aleksandr Papas, Muhokamatul lug'atayn, Sharq tasavvuf falsafasi, Naqshbandiya tariqati, Irfoniy manbalar, Lingvistik tahlil, Fors va turkiy adabiyot, Kodlangan til, Tilning ilohiy kelib chiqishi

Ключевые слова: Алишер Навои, Александр Папас, Мухокамат ул-лугатайн, Восточная философия суфизма, суфийское братство Накшбандия, источники суфийского, Лингвистический анализ, Персидская и тюркская литература, Закодированный язык, Божественное происхождение языка

Key words: Alisher Navoi, Alexander Papas, Muhakamat al-Lugatayn, Eastern Sufi philosophy, Naqshbandi sufi sect, Sufi sources, Linguistic analysis, Persian and Turkic literature, Coded language, Divine origin of language

KIRISH

Alisher Navoiy – turkiy va forsiy adabiyotning eng buyuk shoirlaridan biri, uning ijodi keng miqyosda o'rganilgan va baholanayotgan asarlar qatoriga kiradi. Xususan, "Muhokamatul Lug'atayn" asari Navoiyning ijodida alohida o'rin tutadi. Aleksandr Papas – fransuz sharqshunosi va tasavvufshunos, ushbu asarni o'ziga xos tarzda tahlil qilgan. U Navoiy ijodiga o'ziga xos yondashuvni taklif etib, Navoiyning tasavvufiy g'oyalarini, xususan, Naqshbandiya tariqatining ta'sirini chuqur o'rganadi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Aleksandr Papas "Muhokamatul Lug'atayn" asarini tahlil qilish uchun bir nechta ilmiy manbalardan foydalangan. U Orif Usmon, Işak Refet Işitman, Robert Devereux va F. Sema Barutçu Özönder kabi tadqiqotchilar tomonidan tayyorlangan nashrlarni chuqur o'rgangan va ularning mulohazalarini o'z tadqiqotiga asos qilib olgan. Ushbu manbalarning har biri uzoq muqaddima va aniq sharhlar bilan boyitilgan. Tadqiqotda qiyosiy-tarixiy, adabiy tanqid metodlaridan foydalanilgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Navoiyning fransuz muhlislaridan biri Aleksandr Papas Sharq tasavvuf falsafasi bo'yicha mutaxassis. Irfoniy manbalar ishqibozi bo'lgan olim, tariqat ahkamlari, shayh maqomining mas'uliyati, so'fiy vazifalari kabi masalalarni yoritarkan, forsiy va turkiy adabiyotda tasavvufiy g'oyalarning ifodalanishi haqida ham ilmiy ishlar olib bordi. Mashrab hayoti va ijodi yoritilgan "Islomda tasavvuf va devonalik: uch qalandar so'fiyning portreti"⁴³ nomli monografiya, Navoiyning "Muhokamatul lug'atayn" asari tahliliga bag'ishlangan "Alisher Navoiyning mahfiy ilmi: naqshbandiya irfoniy tili loyihasi"⁴⁴ nomli yirik hajmli maqolalari shular jumlasidan.

Navoiy asariga bag'ishlangan maqolada Papas shoirning ijodiga boshqa olimlardan ko'ra o'zgacharoq yondashadi. "... Navoiyning, asosan she'riy bo'lgan ko'p sonli asarlarining ichida eng ko'p o'rganilgan, eng uzoq tarixga ega va eng voqealarga boy asari, to'g'risini aytganda, she'riy matn emas"ligini⁴⁵ ta'kidlaydi. "Ikki til muhokamasi" asarini tadqiq etarkan uning, Markaziy Osiyo adabiy janrlariga, hoh u turkiy-mo'g'ul bo'lsin, yoki arab-fors bo'lsin, hech bir an'analarga mos kelmaydigan g'alati tabiati haqida fikr bildiradi. Qolaversa, o'quvchi lingvistik turdagi asoslar va aniq mulohazarni kutayotgan bir pallada, hamma joyda avtobiografik xotiralar, tarbiyaviy hikoyalar, ilohiy xamdu sanolar uchraydi. Ularning har biri muntazam ravishda Naqshbandiya tariqati mavzusiga ishoralar bilan aralashib ketgan, biroq shayhul-islomning ismi asarning hech qayerida uchramaydi. Muxtasar qilib aytganda, "Muhokamat al-Lugatayn" o'quvchini kodlangan tildagi baxsga olib kiradi. Faqat tavakkalga asoslangan germenevtikagina bu g'ayrioddiy jarayonni asl masalalarini ochib berishi mumkin.

Papas, boshqa tadqiqotchilar e'tibor bermagan bir jihatni ta'kidlaydi. Yani, "Muhokama ..."ni tushunishni ikki nomutanasoblik yoki ziddiyat qiyinlashtiradi. Bir tarafdin, tillar haqidagi bahs va fors tiliga oid qator tanqidiy mulohazalar berilganligi bo'lsa, boshqa tarafdin, butun paragraflar, kitobning chetlariga naqsh qilingan yozuvlar, qolaversa, nazm va tasavvuf sohalariga bag'ishlangan bir necha o'rinlardagi fors tilini himoya qiluvchi mulohazalarning mavjudligi edi. Bunday ikkiyoqlamalikni e'tiborsiz qoldirish, tadqiqotchining fikriga ko'ra, "Muhokamatul lug'atayn"ning har qanday izchil talqinini rad etadi.

Mana shu murakkablikni anglash maqsadida, olim o'zidan avvalgi tilshunoslar tadqiqotlarini chuqur tahlil qiladi. Navoiy risolasining ko'plab nashrlari orasidan, to'rttasini saralab oldi, chunki ularning har biri uzoq muqaddima bilan boshlanib, aniq va muammoli sharhlarni taklif etadi. Papas, Orif Usman, Işak Refet Işitman, Robert Devereux va F. Sema Barutçu Özönder⁴⁶ kabi olimlar tomonidan taqdim etilgan nashrlarni tahlil qiladi, ularning mulohazalariga o'z fikrini bildiradi.

Barcha izohlarda asar haqida bir xil fikr keltirilgan, yani: a) turkiy tilning fors tilidan ustun ekanligi haqidagi da'vo; b) Navoiy buni o'zining turkiy adabiy asari misolida tasdiqlaydi. Barcha faktlar ikki nuqtaga asoslanadi: turkiy leksika fors tilidan muhimroqdir; turkiy tilda so'zlashuvchilar soni fors tilida so'zlashuvchilardan ko'ra ko'proqdir. Biroq, bu Navoiy nuqtai nazarida keskin ziddiyatga olib keladi, chunki u turkiy bo'lmagan so'zlarni, asosan, arab va fors tillaridan foydalanishni davom etadi. Papas bu to'rt tavsifning katta nuqsoni, ular Navoiy matnini ma'lum bir dalillarga asoslanib muhokama qilmaganliklarida ekanligini dalillab ko'rsatadi. Tasavvufshunos olim

⁴³ Papas, Alexandre. *Mystiques et vagabonds en islam portraits de trois soufis qalandar*. PATRIMOINES Visages de l'islam. Paris, 2010. – 339p.

⁴⁴ Papas, Alexandre. *La makhfi' ilm ou science secrète de 'Alî Shîr Nawâ'i: le projet d'une langue mystique naqshbandî*. *Journal of the History of Sufism*, (eds. Th. Zarccone, E. Işin, A. Buehler), Paris, J. Maisonneuve, 3, 2001, 1-22.

⁴⁵ Papas, Alexandre. *La makhfi' ilm ou science ...* – P.1

⁴⁶ Arif Usman, Alisher Navaij. *Muhokamatul Lughatajn*, Tashkent, 1940.; Işak Refet Işitman, Ali Şir Nevâ'i *Muhâkamat ül-Lûgateyn*. *Büyük Şairin Beş Yüzüncü Doğum Yıldönümü Dolayısıyla*. (À l'occasion du 500e anniversaire de la naissance du grand poète), Ankara, 1941.; Robert Devereux, *Mîr c Alî Shîr. Muhâkamat al-Lughatajn*, Leiden, 1966.; F. Sema Barutçu Özönder, *c Alî Şîr Nevâyî. Muhâkemetü'l-Lûgateyn*. *İki Dilin Muhakemesi*, Ankara, 1996.

TILSHUNOSLIK

butun "Muhakamatul lugatayn" risolasini ketma-ket ikkita katta bo'limga taqsimlangan dalillar vositasida asoslab beradi:

"Adabiy va ma'naviy til" haqidagi risola sifatida:

1.1. Tilning ilohiy kelib chiqishi.

1.2. Arab, hind, fors va turkiy tillarning kelib chiqishi haqidagi afsonaviy hikoya.

1.3. Turk tilining adabiy xususiyatlariga oid yetti formulalar turkumi, leksik ro'yxatlar, fors tiliga oid sharhlar.

"Irfoniy she'riyat haqida"gi risola:

2.1. Zamonaviy turkiy shoirlar tanqidi.

2.2. Adabiy va tashabbuskor avtobiografik asar.

2.3. Navoiy bibliografiyasi.

2.4. Buyuk fors so'fiy shoirlar panegirik she'riyati (ilohiy hamdu sanolari)

2.5. Ba'zi turkiy shoirlar haqida.

2.6. Risolaning irfoniy asoslari.

Maqolaning davomida, Papas Navoiyning Naqshbandiya tariqatiga munosabatini tahlil qiluvchi mulohazalar keltirgan. Naqshbandiya tariqati nomini hech bir yerda tilga olmay, "Muhokama ..."ning markaziy qismida buyuk so'fiy fors shoiri Abdurrahmon Jomiy shaxsiyatiga ta'rif berishda mazkur tariqatda ishora qiladi: "Yana bu, faqirning piri va ustoz, tariqat ahlining sohibi irshodi, jami' ahlullohning muqtado va shayxul-islomi Hazrati Maxdumiy Nur-ul-millati vaddini Mavloni Abdurrahmon Jomiyning ruhparvar-latoiyifi va ruhgustar zaroyifikim, andin har g'azal «kal-vahyil-munzal» va har risola «kal-ahodisin-nabihi mursal» oliy shon va rafe makondurkim, alardin har lafz qiymatda durri zamindin obdorroq va hirqatda la'li otashindin barqkirdorroq"⁴⁷.

Fransuz sharqshunosi yuqoridagi reja asosida Navoiy risolasini mukammal tarzda tahlil qiladi. Navoiyning, til nafaqat muloqot uchun, balki yaratganga hamdu sano aytish uchun ham yaratilganligi, haqidagi g'oyalarni fransuz kitobxoniga tushunarli tarzda yetkazadi. Tasavvufda so'fiy Oloh bilan singib, yo'q bo'lib ketgani kabi, til ham she'riyatga singgib yo'qlikka aylanishi haqidagi farazlarni keltiradi.

Tasavvufshunos "badiiy qiyoslash va ma'naviy xususiyat o'rtasida tebranuvchi" bir nechta elementlarni ta'kidlab o'tishni lozim ko'radi. Jumladan, *le derviche*, risoladagi *faqir* Navoiydan boshqa kishi emas va shu orqali u Jomiy bilan birodarlik yo'lida ekanligini yoki umumiy ma'nodagi so'fiy darajida ekanligini, bu holat butun risola davomida uchrashini talqin qilgan. O'z vaqtida shoir Naqshbandiy-shayh Jomiyning muridi bo'lganligini (816/1414-897/1492) va uning iltimosiga ko'ra Hirotda bo'lganligi (1476-77) ham eslab o'tgan. Boshqa tomondan, Navoiy *les significations subtiles*, yani *nozik ma'nolar* (ruhparvar lato'if)ni zikr qilishni, matnlarning mahfiy ma'nolarini tushunish orqali tasavvufga kirishishni ustozidan meros qilib oladi. *La Voie* – yo'l (tariqa), bu yerda yuqorida aytib o'tilgan Naqshbandiyani izohlagan. Navoiyning unga a'zoliigi ham uning tarjimai holidan ma'lum bo'lgan faktidir. Bu yerda, o'zining so'nggi asarida shoir kodlangan tilning birinchi namunasini keltirgan, biroq bu risola davomida takrorlanuvchi tasavvufiy murojaatning namunasi hamdir. Bu murojaatda birinchi navbatda Jomiy siymosiga e'tibor qaratilgan.

Hofiz Sheroziy va Amir Xusrav Dehlaviy kabi ikki mashhur shoirning g'ayritabiiy misralariga, *la Saveur* (châshni) – lazzat, *le Destin* (nasīb) – Taqdir, *l'Amour essentiel* (öz 'ishq) – asl ishq, *ses Perfections* (kamâlâti) – uning mukammalliklari (kamolati), *l'aboutissement de ses États mystiques* (nihâyat-i hâlâti) kabi g'ayrioddiy so'fiyona tushunchalarni qo'shgan⁴⁸. Tasavvufshunos ularning har birini va qayta-qayta o'qib chiqqan va o'rgangan.

Naqshbandiya tariqatidagi mahfiy kodlangan konseptlarni talqinidan so'ng Aleksandr Papas risolada keltirilgan shaxsiyatlarga e'tibor qaratgan. Bir nechta sultonlar, qator turkiy va forsiy shoirlar haqidagi yozilgan qaydlarni fransuz tilida talqin qilgan hamda munosabat bildirgan. Maqolaning uchinchi qismida Navoiyning Naqshbandiya tariqatiga kirish sabablari, vaqti va bu yo'ldagi manaviy o'sishi haqidagi satrlarni tadqiq qilgan. Uchinchi qism risolada keltirilgan turkiy va forsiy tillar qiyosiga bag'ishlangan qaydlarni o'z ichiga oladi. Va nihoyat, maqolaning so'nggi qismida Papas o'z maqsadiga ko'chadi.

⁴⁷ <https://kh-davron.uz/kutubxona/alisher-navoiy/alisher-navoiy-muhokamat-ul-lugatayn.html>

⁴⁸ Papas, Alexandre. La mahfi 'ilm ou science ... – P.8

"Navoiy o'zini darvesh, Jomiyning shogirdi, Naqshbandiyaga kirgan, faqat so'fiylik she'riyati bilan band, forsiy ustozlarining buyuk bilimdoni, tasavvufiy vahiyga erishgan qilib ko'rsatib, Muhokamat ul-lug'ataynning tasavvufiy jihatini doimo eslatib turadi. Va nihoyat turkiy tilga kelsak, shoir o'zini maxfiy ilm muallifi va tasavvuf tilining yaratuvchisi sifatida tanishtiradi. Ammo risola hech qachon bunday deb e'lon qilinmagan, tasavvufning texnik atamasi ishlatilmagan yoki deyarli qo'llanilmagan, yozuv she'riy, elliptik, maxfiydir"⁴⁹.

Til rasmiyatchilik ortiga yashirinadi va shu sababdan Navoiy Mahfiy ilm haqida gapiradi, chunki she'r niqobi ostida she'riyat asari yaratganda, , aslida, u o'zini o'zi inkor etadi, naqshbandiyaning inkor etish, o'zini juda past tutish qoidasiga mos ravishda har qanday ontologik urinishlar, shu jumladan til ham o'zini inkor qilish ta'sirida bo'ladi. Tilning mahfiy qoidalari tilni inkor qilishni sir saqlaydi va nutq paytida sukunatni tiklaydi. O'quvchi ko'ziga goh lingvistik, gohida esa badiiy asar bo'lib ko'ringan *Muxakamat ul-lug'atayn* esa, bu tilda bo'lgani kabi boshqa tilda yozilishi mumkin emas edi. Chunki bu tilda hech narsa deyarli hamma narsa haqida gapiradi⁵⁰. Tariqat pog'onalaridan ilgarilayotgan so'fiy ham Haqiqatga erishgach yo'qlikka singgib ketadi.

XULOSA

Papasning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, "Muhokamatul Lug'atayn" asarida Navoiy tillar haqida bahs olib borar ekan, ko'p joylarda fors tilini himoya qiluvchi mulohazalarni ham keltiradi. Papasning ta'kidlashicha, Navoiy asarida turkiy leksika fors tilidan muhimroq ekanligini ta'kidlagan bo'lsa-da, asosan, arab va fors tillaridan foydalanishni davom ettiradi. Papasning tahliliga ko'ra, "Muhokamatul Lug'atayn" asari tasavvufiy murojaatlar bilan to'lib-toshgan va unda Naqshbandiya tariqatining ta'siri sezilarli.

Papas, Navoiyning asarida tasavvufiy g'oyalar va Naqshbandiya tariqatining ta'sirini chuqur tahlil qiladi. U Navoiy tomonidan ishlatilgan til va tasavvufiy konseptlarni fransuz kitobxoniga tushunarli qilib yetkazadi. Papasning tadqiqotlariga ko'ra, Navoiy tilni nafaqat muloqot vositasi sifatida, balki yaratganga hamdu sano aytish vositasi sifatida ham qaraydi. U Navoiyning she'riyatda tilni qanday ishlatganini, tasavvufiy va lingvistik murakkabliklarini batafsil ochib beradi.

Aleksandr Papas tomonidan olib borilgan tahlillar, "Muhokamatul Lug'atayn: asarining murakkab va kodlangan tabiatini ochib beradi. Papasning tadqiqotlari Navoiy asarida tilning ilohiy kelib chiqishi, adabiy va irfoniy til xususiyatlarini, Naqshbandiya tariqatining ta'sirini chuqur yoritadi. Ushbu tadqiqotlar, Navoiyning tasavvufiy g'oyalarini va uning ijodini yanada chuqurroq anglashda muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

14. Papas, Alexandre. *Mystiques et vagabonds en islam portraits de trois soufis qalandar*. Patrimoines /Visages de l'islam. Paris, 2010. – 339p.
15. Papas, Alexandre. La makhfi 'ilm ou science secrète de 'Alî Shîr Nawâ'i: le projet d'une langue mystique naqshbandî. *Journal of the History of Sufism*, (eds. Th. Zarccone, E. Işin, A. Buehler), Paris, J. Maisonneuve, 3, 2001, 1-22.
16. Холбеков М. Н. Узбекско-французские литературные взаимосвязи (в аспекте перевода, критики и восприятия). Дис.док.филол.наук. Ташкент,1991.– 424 с.
17. Зоҳидов Л. Алишер Навоий ижодида муаммо жанри. – Тошкент, 1986. – 666.
18. Erkinov A. Alisher Navoiy "Xamsa'si talqinining XV-XX asr manbalari. Filologiya fanlari doktori... dissertatsiyasi. – T.: 1998. – 282 b.
19. <https://kh-davron.uz/kutubxona/alisher-navoiy/alisher-navoiy-muhokamat-ul-lugatayn.html>

⁴⁹ Papas, Alexandre. La makhfi 'ilm ou science ... – P.23

⁵⁰ Papas, Alexandre. La makhfi 'ilm ou science ... – P.29